

Opgavenkaart toekomstagenda
Lauwersmeer

Opgavenkaart toekomstagenda Lauwersmeer

23-039

18 januari 2024

LAOS
LANDSCHAPS
ARCHITECTUUR

Kerklaan 30, Haren
Postbus 6070
9702 HB Groningen
050 5278218
contact@laoslandschap.nl
www.laoslandschap.nl

TEKST EN REDACTIE
Touché | Concept & Copy

OPDRACHTGEVER
Provincie Fryslân
Afdeling Streekwurk
Postbus 20120
8900 HM Leeuwarden

Inhoud

INLEIDING	4
OPGAVENKAART	8
THEMA 1 - WATERVEILIGHEID EN WATERKWANTITEIT	10
THEMA 2 - WATERKWALITEIT EN NATUUR	14
THEMA 3 - DUURZAME LANDBOUW EN VISSERIJ	18
THEMA 4 - RUIMTELIJKE KWALITEIT	20
THEMA 5 - KENNIS DELEN EN ONTWIKKELEN	22
THEMA 6 - DUURZAME ECONOMIE EN DUURZAAM TOERISME	24
AGENDA	30

Inleiding

Ooit stroomden zoet en zout water in elkaar over in de Lauwerszee. Angst voor overstromingen was in 1969 aanleiding tot de bouw van een dam. Op de vroegere zeebodem ontstond een bijzonder landschap, een echt vogelparadijs. De natuur in het Lauwersmeer is van dusdanig grote (inter)nationale betekenis dat het gebied is aangewezen als Natura 2000-gebied en Nationaal Park. Om de unieke waarden van dit natuurgebied te behouden en te versterken en er goed in te kunnen leven, werken en recreëren, hebben de betrokken overheden hun krachten gebundeld in de Stuurgroep Lauwersmeer.

Deze Stuurgroep is eind 2022 verbreed om alle doelen gebiedsbreed te kunnen aansturen. De tot die tijd aparte Stuurgroep Natura 2000 Lauwersmeer is in de nieuwe stuurgroep opgegaan. Stuurgroepleden zijn nu de provincies Groningen en Fryslân, de gemeenten Het Hogeland en Noardeast-Fryslân, Staatsbosbeheer, Waterschap Noorderzijlvest, Wetterskip Fryslân en Rijkswaterstaat. De Stuurgroep 'nieuwe stijl' ziet kansen om opgaven in het Lauwersmeergebied integraal aan te pakken en wil daarom tot een gezamenlijke agenda komen. Daarnaast is er de initiatiefgroep Lauwersmeer die in 2022 het toekomstperspectief 'Van zorgen naar zekerheid rond zoet en zout' heeft opgesteld en die de Stuurgroep blijft adviseren.

In 2023 zijn opgaven en ontwikkelingen in kaart gebracht in een open proces met akkerbouwers, natuurbeheerders, natuureducatie, recreatiesector en omwonenden. Dit heeft geleid tot voorliggende Toekomstagenda Lauwersmeer voor de komende tien tot twintig jaar. Doel van de Toekomstagenda is om opgaven en ontwikkelingen in het Lauwersmeergebied in samenhang te beschrijven en verder uit te werken en daarmee de Stuurgroep Lauwersmeer te voorzien van instrumentarium voor een integrale aanpak. Daarnaast geeft het belanghebbenden en geïnteresseerden in het gebied meer inzicht in de samenhang van opgaven en prioriteiten. Aanvullingen op de Toekomstagenda zijn mogelijk in de jaren die volgen, Het is met andere woorden een 'levend' document.

WERKSESSIES MET GEBIEDSPARTIJEN

LAOS Landschapsarchitecten, het bureau dat eerder was betrokken bij het opstellen van het toekomstperspectief 'Van zorgen naar zekerheid rond zoet en zout', heeft ook het totstandkomingsproces van deze Toekomstagenda begeleid. In meerdere werksessies is toegewerkt naar een gebiedskaart waarop plekken zijn gemarkeerd waar opgaven voor natuur, water, klimaat, Nationaal Park, duurzame economie en toerisme liggen.

Er zijn twee werksessies geweest met meerdere akkerbouwers uit beide provincies, verschillende belangenbehartigers namens omliggende dorpen, recreatieondernemers, watersport, sportvisserij en eigenaren van recreatiewoningen. Met het havenbedrijf Lauwersoog, de visafslag, één van de beroepsvissers en Defensie zijn aparte gesprekken gevoerd. Zij vertegenwoordigen ook een belang in dit gebied, maar waren niet in de gelegenheid om deze brede werksessies bij te wonen. De input voor de opgaven die tijdens de werksessies met belanghebbenden in het gebied en de kernteams is ingebracht, is verwerkt in de Toekomstagenda. De opgaven zijn geordend op thema. In een blokkenschema zijn de opgaven in een logische volgorde in de tijd geplaatst en verbanden tussen opgaven zijn in beeld gebracht. In deze fase zijn nog geen oplossingen of maatregelen aan de orde. Doel was uitsluitend om opgaven en de samenhang tussen die opgaven op te halen.

VERVOLG

In de Toekomstagenda is elke opgave belegd bij één of meer partijen. De verantwoordelijke partij of partijen gaat/gaan op projectniveau op zoek naar (co)financiering. De formele besluitvorming over de opgaven blijft bij de verantwoordelijke partijen. In de Stuurgroep vinden informatie- en kennisuitwisseling, afstemming en bewaking van belangen en samenhang tussen de opgaven en besluitvorming plaats.

Naast de reguliere klankbordbijeenkomsten om belanghebbenden in het gebied te informeren, worden thema-avonden georganiseerd. Hier wordt kennis gedeeld en uitgewisseld over onderwerpen

die spelen in het gebied. De eerste thema-avond 'Zoet en zout in het Lauwersmeer' op 30 oktober was goed bezocht. In 2024 zullen de thema-avonden een vervolg krijgen.

LEESWIJZER

De tijdens de werksessies geïdentificeerde opgaven - 24 in totaal - zijn ondergebracht in zes thema's:

1. Waterveiligheid en waterkwantiteit
2. Waterkwaliteit en natuur
3. Duurzame landbouw en visserij
4. Ruimtelijke kwaliteit
5. Kennis delen en ontwikkelen
6. Duurzame economie, duurzame recreatie en toerisme

Op de volgende pagina's wordt telkens eerst het thema toegelicht. Vervolgens wordt per opgave beschreven waar deze betrekking op heeft, wat de huidige status is en wat de ambities, doelen en/of verwachtingen voor straks en later zijn. Nummers onderaan elke opgave geven weer met welke andere opgaven er relaties bestaan. Tussen de opgaven onderling is sprake van wederzijdse afhankelijkheden. Dat vraagt om een integrale benadering. Het is goed om daar bij de verschillende opgaven telkens van doordrongen te zijn.

Deze tekst laat zich lezen in combinatie met de gebiedskaart en met het blokkenschema dat is gemaakt om dwarsverbanden zichtbaar te maken.

BESTAANDE VISIES EN PLANNEN

Voor het Lauwersmeergebied zijn diverse visies en plannen opgesteld, zoals het toekomstperspectief 'Van zorgen naar zekerheid rond zoet en zout', het Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog', het Manifest Lauwerskust en de Gebiedsagenda Lauwersmeer 2020-2023 'De wind in de zeilen'.

Al deze documenten blijven van waarde en dienen als denkrichting en inspiratiebron voor de in deze Toekomstagenda benoemde opgaven. Veel van deze opgaven hebben een rechtstreekse koppeling met één of meerdere van bovengenoemde documenten.

Natura 2000-beheerplan Lauwersmeer

Het bijna 6.000 hectare grote Lauwersmeergebied is in 2003 aangewezen als Vogelrichtlijngebied binnen het Europese Natura 2000-netwerk. Het gebied heeft de Natura 2000-status omdat open water, moerassen en graslanden tezamen het leefgebied (leven, broeden, ruïen, overwinteren, rust tijdens vogeltrek) vormen voor talrijke soorten uit de Vogel- en Habitatrichtlijn. Het gebied is aangewezen voor de instandhoudingsdoelstelling voor 42 vogelsoorten: broedvogels, trekvogels en wintergasten. Daarnaast is het Lauwersmeer van belang voor de Natura 2000-doelen van de Waddenzee (wadvogels en vissen) en de verbinding met inlandse Natura 2000-gebieden (otter, vissen). De Natura 2000-status van het gebied en de Kaderrichtlijn Water zijn bepalend voor natuurherstel en beheer.

Binnen het Natura 2000-gebied liggen kwelders en platen met moerassen, ruige graslanden en rietruigtes die zich plaatselijk ontwikkelen richting struweel en bos. Er zijn vegetaties te vinden van natte duinvalleien en duingrasland, daar groeien bijvoorbeeld elf soorten orchideeën en parnassia. De natuurwaarden zijn ontstaan door spontane ontwikkeling onder invloed van processen zoals overstroming, ontzilting, verzoeting en vermindering van de invloed van de dynamiek van de zee, begrazing en vegetatiesuccessie. Het gebied is een belangrijk onderdeel van de Gronings-Drentse en Friese boezem en speelt een cruciale rol in de regionale waterhuishouding. Het Lauwersmeer is de schakel tussen het Natura 2000-gebied Waddenzee en diverse Natura 2000-gebieden in de drie noordelijke provincies.

Drie kernkwaliteiten van het gebied zijn: vogelparadijs op vroegere zeebodem, Dark Sky Park en diversiteit aan landschappen.

In het Natura 2000-beheerplan Lauwersmeer zijn voor het Lauwersmeer, als behorend tot het landschapstype 'Meren en Moerassen', vier kernopgaven benoemd:

- Evenwichtig systeem: nastreven van een meer evenwichtig systeem met goede waterkwaliteit voor waterplanten, vissen en schelpdieren, mede ten behoeve van vogels zoals kleine zwaan, tafeleend, kuifeend en nonnetje.
- Rui- en rustplaatsen: voldoende open water met ruiplaatsen en rustgebieden voor watervogels zoals fuut, ganzen, slobbeend en kuifeend.
- Moerasranden: moerasvorming aan de randen van de meren voor land-waterinteractie, voor paaigebied voor vis en voor moerasvogels zoals roerdomp.
- Plas-drassituaties: voor smienten en broedvogels zoals kempbaan.

Relatie met Provinciaal Programma Landelijk Gebied

In alle provincies zijn in 2023 gebiedsprocessen opgestart in het kader van het Provinciaal Programma Landelijk Gebied (PPLG). Uitgangspunt bij deze processen is 'water en bodem sturend'. Dat is als sturend principe opgenomen in het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en uitgewerkt in een Kamerbrief die de minister van Infrastructuur en Waterstaat eind 2022 heeft laten uitgaan. Het Lauwersmeergebied valt binnen het PPLG van zowel de provincie Groningen als de provincie Fryslân. De afstemming over de koers in het gebied is daarom een voortdurend punt van aandacht.

THEMA 1 - WATERVEILIGHEID EN WATERKWANITEIT

Dit thema heeft betrekking op opgaven die zijn gerelateerd aan klimaatverandering. Klimaatverandering - tot uiting komend in zeespiegelstijging, nattere winters, langere perioden van droogte ofwel extremere weersomstandigheden - maakt het op de middellange termijn noodzakelijk om keuzes te maken voor het Lauwersmeersgebied.

OPGAVE 1: BESCHERMING TEGEN OVERSTROMING VANUIT DE WADDENZEE

De waterschappen hebben de wettelijke taak om Waddenzeedijken te laten voldoen aan de eisen voor waterveiligheid.

Nu

Waterschap Noorderzijlvest werkt aan versterking van de Lauwersmeerdijk-Vierhuizenkat van de R.J. Cleveringsluizen tot en met de Westpolder. Wetterskip Fryslân draagt zorg voor de versterkingsopgave van de dijk tussen Lauwersmeer en Koehool.

Straks

Tot en met 2035 beoordelen beide waterschappen of nieuwe inzichten leiden tot nieuwe versterkingsopgaven. Belangrijke input hiervoor zijn de nieuwe klimaatscenario's van het KNMI die op 9 oktober 2023 beschikbaar zijn gekomen.

Later

Met het oog op de lange termijn wordt onderzoek gedaan naar een kustverdedigingsvorm die past bij een zeespiegelstijging van meer dan 0,5 meter.

OPGAVE 2: BESCHERMING TEGEN OVERSTROMING VANUIT HET LAUWERSMEER

Het Lauwersmeer vervult als bergboezem een belangrijke rol in de regionale waterveiligheid en het tegengaan van wateroverlast in het achterliggende gebied. Waterschap Noorderzijlvest is beheerder van het Lauwersmeer en een deel van de keringen (dijken) daaromheen. Het overige deel van de keringen is in beheer bij Wetterskip Fryslân.

Nu

In de afgelopen jaren zijn de keringen rond het Lauwersmeer opgehoogd. Daarmee voldoen zij op dit moment aan de veiligheidsnorm.

Straks

Het spuivenster van de R.J. Cleveringsluizen - het aantal uren per dag dat onder vrij verval kan worden gespuid - wordt als gevolg van een hogere zeespiegel kleiner. Tegelijkertijd zullen langduriger neerslag en heviger buien vaker de noodzaak tot versnelde afvoer van water met zich meebrengen. Uiterlijk in 2029 moeten de waterschappen als keringbeheerder duidelijk maken of de regionale keringen rond het Lauwersmeer nog aan het afgesproken beschermingsniveau voldoen. Is dat niet het geval, dan moeten zij aangeven welke oplossingsrichtingen in beeld zijn, ook voorsortierend op de lange termijn.

Later

Indien we op de middellange termijn hetzelfde beschermingsniveau willen bieden als nu, dan zijn grofweg twee oplossingsrichtingen mogelijk:

- Verdere ophoging en versterking van de keringen rondom het Lauwersmeer, waardoor tijdens extreme weersomstandigheden tijdelijk meer water kan worden geborgen.
- Vergroting van de afvoercapaciteit vanuit het Lauwersmeer op de Waddenzee, waartoe valt te denken aan een multifunctioneel gemaal dat kansen biedt als oplossingsrichting voor andere opgaven. Een multifunctioneel gemaal kan zowel een teveel aan water vanuit het Lauwersmeer afvoeren naar zee als (zout) water inlaten vanuit de Waddenzee. Ook vispasseerbaarheid is hierbij een belangrijke opgave. De eventuele realisatie van een multifunctioneel gemaal is weliswaar niet onmiddellijk aan de orde, maar het is wel zaak om het afvoervraagstuk op korte termijn op de agenda te zetten.

De keuze voor een oplossingsrichting is afhankelijk van de zeespiegelstijging, toename in neerslag en van de keuzes in oplossingsrichtingen voor het regionale watersysteem in Fryslân en Groningen/Drenthe. In de zoektocht naar de juiste

oplossingsrichting moeten eventuele beperkingen voor (buitendijkse) gebruiksfuncties langs het Lauwersmeer, zoals natuur, voorzieningen voor watersport en recreatieve bebouwing, worden benoemd.

Relatie met opgave: **3**

OPGAVE 3: AFVOER REGIONAAL WATERSYSTEEM OP ORDE HOUDEN

Deze opgave is onlosmakelijk verbonden met opgave 2. In de huidige situatie voeren Wetterskip Fryslân en Waterschap Noorderzijlvest water af op het Lauwersmeer, waarna het overtollige water via de R.J. Cleveringsluizen wordt gespuid op de Waddenzee. Wetterskip Fryslân watert onder vrij verval af naar het Lauwersmeer. Bij verhoogde waterstanden op het Lauwersmeer kan de afwatering van Wetterskip Fryslân gestremd raken. Dit kan leiden tot verhoogde waterstanden in het noordoosten van het beheergebied van het waterschap. In dergelijke omstandigheden worden de boezemgemalen, de waterbergingsgebieden en andere maatregelen ingezet. Als de waterstand op het Lauwersmeer hoger is dan de boezem, heeft Waterschap Noorderzijlvest bovendien de mogelijkheid om via de gemalen H.D. Louwes (dat in 2025 wordt vervangen door het nieuwe gemaal Hunsingo) en de Waterwolf af te voeren.

Nu

Afwatering van overtollig water naar de Waddenzee vindt plaats onder vrij verval. Daar komt weinig energieverbruik aan te pas. De keerzijde is dat er (in toenemende frequentie) perioden zijn dat er geen water kan worden gespuid, met een oplopende waterstand in het Lauwersmeer tot gevolg.

Straks en later

Onderzocht moet worden wat voor effect eventuele veranderingen in het peilbeheer op het Lauwersmeer hebben op de afvoer van de boezems van beide waterschappen. Met name bij noordwestenwind heeft het peilbeheer op het Lauwersmeer invloed op de afwatering vanuit Fryslân. Er is behoefte aan een structurele oplossing voor de vrije afvoer vanuit de Friese boezem. Andersom is het natuurlijk zo dat keuzes

in het regionaal watersysteem van invloed zijn op het waterbeheer van het Lauwersmeer.

Relatie met opgaven: **2 5 6 7 8 20**

OPGAVE 4: ZORGEN VOOR VOLDOENDE ZOETWATER

Deze opgave is nauw verbonden met klimaatverandering en is van grote invloed op het realiseren van de gewenste zoet-zoutovergang in combinatie met toekomstbestendige landbouw in het gebied.

Nu

Van nature stroomt zoetwater vanuit Fryslân en Groningen naar het Lauwersmeergebied en uiteindelijk naar de Waddenzee. In het voorjaar en de zomer, en met name in droge perioden, wordt zoetwater aangevoerd vanuit het IJsselmeer, onder andere om de peilen te handhaven en om verzilting van het oppervlaktewater tegen te gaan. Daarnaast wordt water aangevoerd om de Friese boezem door te spoelen voor waterkwaliteitsverbetering. Dit zoetwater is van groot belang voor het gebied; enerzijds om de landbouw aan de zuidkant van het Lauwersmeer via de boezem te bedienen, anderzijds om de zoet-zoutgradiënt te versterken tussen Waddenzee en Lauwersmeer.

Straks en later

Door klimaatverandering is de aanvoer van zoetwater op de lange termijn (later) met meer onzekerheid omgeven. Er zal sprake zijn van langere perioden van droogte dan wel overschot aan water. Het bovenstrooms meer vasthouden van water draagt er toe bij dat droge perioden beter worden doorstaan. Onderzoek zal uitwijzen in hoeverre deze oplossingsrichting daadwerkelijk bijdraagt aan verkleining van de effecten van droogte benedenstrooms.

De verwachting is dat doorspoeling van de boezem met IJsselmeerwater voorlopig nog doorgaat, omdat het een kosteneffectieve maatregel is. Wel is het verstandig om nu al voor te sorteren op een situatie waarbij de regio haar eigen zoetwatervoorraad moet vergroten. Als het Rijk zich sterk maakt voor minder uitspoeling

van fosfaat en stikstof, kan de afhankelijkheid van doorspoeling overigens worden afgebouwd. Op lokaal en bedrijfsniveau voorzien (nader te onderzoeken en ontwikkelen) maatregelen in permanente zoetwaterbeschikbaarheid en het op afstand houden van zout.

Een aandachtspunt is om bij waterhuishoudkundige keuzes in het plangebied rekening te houden met opgaven in de ruimere omtrek, zoals het Actieplan Weidevogels en de veenweideproblematiek.

Relatie met opgaven: (6) (9) (10)

THEMA 2 - WATERKWALITEIT EN NATUUR

Dit thema heeft betrekking op opgaven die bijdragen aan de doelen voor robuuste natuur zoals gedefinieerd in het Natura 2000-aanwijzingsbesluit en de Kaderrichtlijn Water, evenals aan de ambities van de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) om de waterkwaliteit en ecologie van de Waddenzee te verbeteren.

De Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) richt zich op herstel van getijdennatuur en een veerkrachtige ecologie in grote wateren. In het programma zijn wettelijke rijksopgaven voor Natura 2000 en KRW gecombineerd, aangevuld met de ambitie van een grote zoet-zoutverbinding bij het Lauwersmeer.

OPGAVE 5: VISPASSEERBAARHEID

Trekvisen, waaronder Natura 2000-soorten als zeeprik, rivierprik en fint, maar ook driedoornige stekelbaars en paling, moeten onbelemmerd kunnen migreren tussen zoet en zout water. De vanuit KRW-doelstellingen gewenste verbetering van de visstand in het Lauwersmeer en het achterland vraagt om een geleidelijke overgang tussen zoutwater in de Waddenzee en het zoete achterland van Fryslân, Groningen en het noorden van Drenthe.

Nu

In de huidige situatie hebben visen tussen Waddenzee, Lauwersmeer en binnenwateren met grote obstakels te maken. Zo vormen de R.J. Cleveringsluizen een barrière voor migrerende visen tussen het zoute water in de Waddenzee en het zoete achterland. Vanaf 2018 past Noorderzijlvest visvriendelijk spui-beheer toe. De sluisdeuren moeten echter een groot deel van het getijde gesloten blijven. Ook verder stroomopwaarts zijn rondom het Lauwersmeer knelpunten voor de vismigratie, zoals het gemaal Waterwolf, waar bij hoogwater geen vis door kan, en het oude schutsluisje naast gemaal Dongerdielen. Het gemaal H.D. Louwes is nu nog een knelpunt, maar het nieuwe gemaal Hunsingo dat naar verwachting in 2025 wordt opgeleverd, wordt wel vispasseerbaar.

Straks

Op de korte termijn (uiterlijk 2027 voor de KRW) kan vispasseerbaarheid van de R.J. Cleveringsluizen worden verbeterd door optimalisatie van het visvriendelijk spuien en door het aanbrengen van rinketten in de sluisdeuren. Naar verwachting worden de rinketten in 2024 gerealiseerd. Dit gebeurt vanuit het programma

Vissen voor Verbinding. Bij de aanpassing van de R.J. Cleveringsluizen en het monitoren van de effecten ervan wordt onder andere gekeken naar de metingen die in het meer worden verricht naar de chlorideverdeling. Bij de schutsluis naast gemaal Dongerdielen wordt in het kader van het project Sud Ie de schutsluis vispasseerbaar gemaakt in 2024.

Later

Uiteindelijk is een technische oplossing voor vismigratie nodig. Een of meerdere visvriendelijke spuiokers in de R.J. Cleveringsluizen en af en toe een bepaalde hoeveelheid zoutwater inlaten, is in de huidige context al een mooie robuuste oplossing. Op de lange termijn kan worden toegegroeid naar een robuuste zoet-zoutovergang en sturing via een multifunctioneel gemaal.

Relatie met opgaven:

Marnewaard

Bij het nu al brakke militair oefenterrein wordt een getijdengebied van 70 ha aangelegd. In de zeedijk komt een doorgang om het water van de Waddenzee in verbinding te brengen met het binnendijkse getijdengebied. Het zoet-zoutverschil is hier niet heel groot. De voorziening draagt bij aan het ecosysteem van de Waddenzee en is op de lange termijn een mogelijkheid om de vispasseerbaarheid tussen het Wad, de Marnewaard en het achterland te verbeteren. Eerst wordt onderzocht of deze verbinding ecologisch effectief en kosteneffectief is. De continuïteit van het militair gebruik en daarvoor de drooglegging van het gebied is een belangrijke voorwaarde van Defensie voor het beschikbaar stellen van de grond voor deze ontwikkeling.

OPGAVE 6: ROBUUSTE ZOET-ZOUTOVERGANG

Voor vissen is een geleidelijke overgang tussen zoutwater in de Waddenzee en het zoete achterland van Fryslân, Groningen en het noorden van Drenthe belangrijk. Behalve voor trekvis is het Lauwersmeer belangrijk als 'kinderkamer' voor een grote groep vissoorten, en daarmee ook voor visetende vogels in het gebied. In het Lauwersmeer zelf verlangt een goede overgang dat het water aan de noordkant brakker wordt en aan de zuidkant zoet blijft. De boezem blijft sowieso zoet in verband met de aanvoer van regenwater uit het achterland. Het is ook in belang van de landbouw aan de zuidkant van het meer dat er vanuit de zuidkant van het Lauwersmeer geen zoute kwel in de wortelzone wordt gestuwd. De boeren telen in een zoetwaterlens boven een zoute ondergrond.

Nu

In de huidige situatie is sprake van een relatief harde overgang tussen zoet en zout water. Dat is ongunstig voor vissen en daarmee de natuurkwaliteit van de Waddenzee en het Lauwersmeer.

Straks

Door zoutwater gecontroleerd in te laten ('schuifknop'), is de verwachting dat het chloridegehalte binnen de gewenste bandbreedte blijft (conform het KRW-fiche voor brakwaterlichamen). Hiervoor zijn in de eerste plaats meer en betere gegevens nodig over de dynamiek van zout en zoet in het Lauwersmeer, onder verschillende omstandigheden. Een eerste stap in dit proces is het opzetten van een uitgebreider chloride-meetnet in en rond het meer. Op basis van een modellering wordt het meetnet naar verwachting vanaf 2024 opgezet. Dat gebeurt in samenspraak met de omgeving. Het meetnet is niet alleen gericht op de zuidkant, maar eveneens op de westkant, waar ook landbouwgronden liggen. Eventuele effecten kunnen beter worden onderbouwd aan de hand van de meetgegevens, maar zijn tegelijkertijd afhankelijk van nog te maken keuzes rond de te herstellen zoet-zoutverbindingen. Een aandachtspunt is de zorg die vanuit

vakantieparken rond het Lauwersmeer is geuit over zoutere omstandigheden in de bodem. Op sommige terreinen is het van belang om via het meetnet metingen te verrichten.

Later

Er is een PAGW-aanvraag gedaan voor het Lauwersmeer, voor de financiering van onderzoek naar mogelijke varianten voor een robuuste zoet-zoutovergang tussen Waddenzee en Lauwersmeer. Een toekomstige oplossing kan een multifunctioneel gemaal zijn in combinatie met vismigratievoorzieningen, waarmee zowel de waterveiligheid als de zoet-zoutverbinding wordt gerealiseerd.

Relatie met opgaven **3** **4** **5** **10** **12**

OPGAVE 7: HERSTEL RIETOEVERS EN SLIKKIGE PLATEN

Behoud en herstel van rietvegetaties langs de randen van het meer is een van de kernopgaven in het Natura 2000-beheerplan voor het Lauwersmeer. Meerdere vogeldoelsoorten zijn van deze vegetaties afhankelijk voor broed- en foerageergebied. Het gaat om rietoevers op de platen in het noordelijke deel van het meer en rietkragen langs de zuidoever. Waterriet is essentieel. Als dat verdwijnt, kalven de oevers van het Lauwersmeer af, verdwijnt broedgebied voor zeldzame vogels, verdwijnt paaigebied voor vissen en amfibieën en verslechtert de waterkwaliteit.

Nu

In de huidige situatie staat de kwaliteit van de rietvegetaties onder druk door verbossing en een tegennatuurlijk waterpeil. Het tegengaan van verbossing, met als doel behoud van uitgestrekt rietland, gebeurt al in de vorm van begrazing en lokaal maaien/kappen.

Straks

Uitdaging is het vinden van evenwicht: voldoende begrazing om bosvorming tegen te gaan, maar dan zo dat geen overbegrazing van rietvegetaties optreedt. Op de korte termijn kan het begrazingsbeheer worden versterkt door lokaal

rietvegetaties uit te rasteren, zodat de grazers meer gericht de zones met verbossing afgrazen. In het najaar 2023 begint de provincie met het opstellen van het nieuwe Natura 2000-beheerplan, dat een looptijd van zes jaar heeft. Peildynamiek komt ook in het nieuwe Natura 2000-beheerplan aan de orde (net als in het huidige). Daarom moet er een integraal plan voor het waterbeheer in het Lauwersmeergebied komen, waarin naast ecologische doelen effecten op thema's als afwatering, bergingscapaciteit, zoetwaterbeschikbaarheid en KRW worden meegenomen. De kennis die is opgedaan met het onderzoeksprogramma Rietproef en het KRW-gebiedsproces zal hier, samen met de nieuwe klimaatscenario's, een grote rol in spelen.

Later

Voor de doelen in het Lauwersmeer is voldoende en natuurlijke peildynamiek in het waterbeheer van groot belang. Tegelijkertijd brengt klimaatverandering grote opgaven met zich mee in relatie tot verzilting, waterberging in natte perioden en (zoet)waterbeschikbaarheid in droge perioden. Een waterpeil dat het natuurlijke peilverloop (hoog in de winter, lager in de zomer) volgt, stimuleert moerasontwikkeling en kan ongewenste bosvorming helpen vertragen. Deze opgave heeft een sterke relatie met de opgave voor een robuuste zoet-zoutovergang, omdat voldoende aanvoer van zoet water van belang is om de zoet-zoutovergang gecontroleerd in stand te houden.

voldoende aanvoer van zoet water van belang is om de zoet-zoutovergang gecontroleerd in stand te houden.

Relatie met opgaven: (3) (5) (8) (12)

OPGAVE 8: OEVERAFSLAG

Het Lauwersmeer heeft op grotere schaal te maken met afslag van (onbegroeide) oevers (Schildhoek, Noordelijke Ballastplaat, Hoek van de Bant, Zoutkamperplaat, Zoutkamperril). Schaars begroeide oevers vormen een broedbiotoop en foerageergebied voor vogelsoorten waarvoor het Lauwersmeer is aangewezen als Vogelrichtlijngebied. Oeverafslag betekent voor

deze soorten habitatverlies. Bodemmateriaal gaat in suspensie (kleine deeltjes zweven in het water) en verslechtert de waterkwaliteit (vertroebeling).

Nu

Oeverafslag vindt plaats, door een vast streefpeil (golfwerking op een vast punt op de oever, in combinatie met slechte vestigingsomstandigheden voor oeverplanten, die oevers beschermen) en golfwerking veroorzaakt door snelvaarders (vooral Zoutkamperril).

Straks

Onderzocht moet worden welke hydrologische maatregelen nodig zijn om oeverafslag tegen te gaan. Een integraal plan voor waterbeheer is van belang, net zoals bij opgave 7. Tegelijkertijd is het belangrijk om mogelijkheden tot (civieltechnische) oeverherstelmaatregelen te onderzoeken, bijvoorbeeld oeverbescherming of herstel van oevers achter de bestaande palenrijen.

Later

Op de lange termijn zijn hydrologische maatregelen nodig om oeverafslag te verminderen en uiteindelijk te stoppen. Het geleidelijk droogvallen van de oevers bij natuurlijk peilbeheer bevordert ook de ontwikkeling van rietoevers.

Relatie met opgaven: (3) (7) (20)

OPGAVE 9: TEGENGAAN VAN VERVUILING EN EXOTEN

De kwaliteit van oppervlakte- en grondwater dient op grond van de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) in 2027 op orde te zijn. Uitvoering van deze opgave is ondergebracht bij de waterschappen. De bestrijding van exoten gaat over een diverse groep van zowel plantensoorten als diersoorten, die in het water voorkomen (bijvoorbeeld waterteunisbloem, grote waternavel, Chinese wolhandkrab) als exoten op het land (bijvoorbeeld de Japanse duizendknoop, reuzenberenklauw).

Nu

Er is sprake van verschillende vormen van vervuiling en de vestiging van exoten: medicijnresten en bestrijdingsmiddelen die met

boezemwater meekomen (KRW-opgave), dioxine, invasieve planten en exotische diersoorten. Er is sprake van vervuiling van boezemwater, maar minder ernstig dan soms wordt verondersteld. Dankzij het feit dat de Friese boezem wordt doorgespoeld met nutriëntenarm IJsselmeerwater, is het boezemwater relatief schoon. Een aandachtspunt is het effect van doorspoeling op de waterkwaliteit van het Lauwersmeer. De waterkwaliteit buiten het Lauwersmeergebied valt buiten het bereik van deze Toekomstagenda, maar uiteraard zijn wateren in de omgeving en het meer onlosmakelijk met elkaar verbonden. Invasieve planten en dieren kunnen natuurlijke vegetaties overwoekeren en inheemse soorten wegconcurreren en daarmee de bestaande Natura2000-doelen en KRW-doelen bedreigen. Ook recreatie heeft last van invasieve planten doordat vaarwegen en havens geblokkeerd raken.

Straks en later

Aanpak van exoten vraagt om strategische samenwerking tussen alle beheerders in en buiten het Lauwersmeer. Dit is onderdeel van het Natura 2000-beheerplan.

Relatie met opgaven: ④ ②①

THEMA 3 - DUURZAME LANDBOUW EN VISSERIJ

Met de hoogwaardige teelt van pootaardappelen voor de wereldmarkt is het Lauwersmeergebied een van de belangrijkste landbouwgebieden van Europa. Aan de zuidkant van het gebied telen zo'n veertig boeren in een zoetwaterlens boven een zoute ondergrond. Daarnaast zijn in het Lauwersmeer twee bedrijven actief in de beroepsvisserij. Zij vissen op paling en krab. Vraagstukken rond zoetwater en natuurbeheer zijn sterk bepalend voor toekomstbestendige voedselproductie in het gebied.

OPGAVE 10: ZOETWATERLENS - BEWUSTWORDING VERGROTEN

Grote zorg van landbouwers in het gebied is dat de verbinding tussen Waddenzee en achterland tot onherstelbare verzilting van hun gronden leidt. Uitgangspunt voor natuurherstel vanuit Natura 2000 en KRW is een geleidelijke overgang van zout naar zoet. Door bodemdaling, zeespiegelstijging en langere periodes van droogte in de toekomst neemt de druk van zoute kwel toe, met vermoedelijk als gevolg dat de zoetwaterlens dunner wordt. Het zoute grondwater komt dan steeds dichterbij de wortelzone en oppervlaktewater kan verzilten. Zout tast niet alleen gewassen aan, maar ook de fysische structuur van de kleigrond.

Nu

Er is grote behoefte aan inzicht in het verziltingsrisico. In het project Boeren Meten Water (gestart in 2019) hebben boeren hun krachten gebundeld in een monitoringsysteem. In hun akkers zijn sensoren aangebracht. Gedegen hydrologisch onderzoek helpt akkerbouwers bij het bepalen of beheermaatregelen en technische oplossingen nodig zijn en zo ja, welke, waar en wanneer. Hoe groot is de zoetwaterlens? Hoe diep zit het zoute grondwater en waar komt het vandaan? Komt het vanuit de Waddenzee of is het diepe kwel met aanvoer van fossiel zeewater? Waar ligt precies de grens tussen zoet en zout? Waterschap Noorderzijlvest is bezig met de ontwikkeling van een chloride-meetnet. Dit project en Boeren Meten Water versterken elkaar in het geven van inzicht in hoe zout zich gedraagt.

Straks

Er is behoefte aan opschaling van het monitoringsysteem Boeren Meten Water. Het is van belang dat de gegevens, samen met de gegevens van het chloride-meetnet in het Lauwersmeer, voor iedereen 24 uur per dag

realtime toegankelijk zijn. Dan kunnen alle partijen op hetzelfde moment over dezelfde informatie beschikken. De database wordt al metend opgebouwd.

Later

Het landbouwgebied is gebaat bij een dikkere zoetwaterlens, zodat het watersysteem ongevoelig is voor peilfluctuaties in het Lauwersmeer of klimaatverandering. Het creëren van waterbuffers in de vorm van ondergrondse opslag of bovengrondse bekkens of inzet van antiverziltingsdrainages kunnen, afhankelijk van het gewastype, kosteneffectieve maatregelen zijn om op de lange termijn de zoetwaterlensen te behouden en de beregeningsbehoefte te beperken. Ook verhoging van de grondwaterstand door het langer vasthouden van regenwater is een effectieve maatregel om verzilting te verminderen. Dergelijke maatregelen dragen bij aan voldoende tegendruk tegen zoute kwel.

Relatie met opgaven:

OPGAVE 11: AGRARISCH NATUURBEHEER EN LANDSCHAPSELEMENTEN

Deze opgave dient drie doelen:

- Vergroting van biodiversiteit c.q. vergroting van ecologische robuustheid van het landschap.
- Versterking van het cultuurhistorisch landschap en ruimtelijke kwaliteit.
- Toevoeging van een component aan het verdienmodel van de landbouw.

De opgave is eveneens opgenomen in de Provinciale Programma's Landelijk Gebied van Fryslân en Groningen. Daarnaast is sprake van samenhang met de Natura 2000-doelen (vogeldoelsoorten foerageren vaak ook buiten het Lauwersmeer) en het opstellen van een landschapsonwikkelingsplan.

Nu

Agrarisch natuurbeheer en behoud en versterking van landschapselementen verlangen afstemming tussen de verschillende grondeigenaren: terreinbeheerders, waterschappen, akkerbouwers en Defensie. Mogelijkheden daartoe worden nog onvoldoende benut.

Straks en later

Wellicht valt deze opgave beleidsmatig te koppelen aan de Europese opgave tot 10% groenblauwe dooradering van het landelijk gebied in 2050. Ten aanzien van agrarisch natuurbeheer valt te denken aan uitbreiding van het weidevogelbeheer binnen het ANLb (subsidie Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer). Ook uitbreiding van het akkervogelbeheer is goed voor allerlei (vogel)soorten. Versterking van landschapselementen (bijvoorbeeld dijken, dobbes, greppeltjesland) zorgt voor versterking van het cultuurhistorisch landschap en voorziet bovendien in stepping stones waarlangs diersoorten zich kunnen verplaatsen.

Relatie met opgaven: (12) (13) (21)

V OPGAVE 12: TOEKOMSTBESTENDIGE BEROEPSVISSERIJ VOOR LAUWERSMEER, LAUWERSOOG EN ZOUTKAMP

Beroepsvisserij is van oudsher verbonden met het gebied en is zowel economisch als cultuurhistorisch van belang.

Nu

- In het Lauwersmeer (en aantakende wateren) vindt beroepsmatige visserij plaats op paling en de exoot Chinese wolhandkrab. Op Europees niveau is de palingstand sterk afgenomen. Palingvisserij is in het Lauwersmeer in een bepaalde periode van het jaar toegestaan. De Chinese wolhandkrab is een invasieve exoot die al lang in het meer voorkomt; vangst van deze soort is dus juist heel wenselijk.
- Lauwersoog en Zoutkamp: de visserijsector van Lauwersoog en Zoutkamp bevindt zich in een transitie. Door het uitblijven van vergunningen, nieuwe Europese wet- en

regelgeving en noodzakelijke verduurzaming van de visserijsector is sprake van onzekere tijden. De vraag is hoe de sector zich kan ontwikkelen tot een duurzamere vloot, met bijbehorende werkgelegenheid. Het Ministerie van LNV stelt € 30 miljoen aan cofinanciering beschikbaar voor de ontwikkeling van de Nederlandse visserijgemeenschappen. Deze cofinanciering is bestemd voor de uitvoering van projecten en maatregelen die bijdragen aan twee doelen:

- Behoud en ontwikkeling van toekomstbestendige landzijdige visclusters (waaronder visafslagen) voor een kleinere, duurzamere en meer diverse aanvoersector.
- Andere (sociaal-economische) activiteiten, passend bij de culturele identiteit (dus link met vis), die bijdragen aan cultureel erfgoed en werkgelegenheid van de visserijgemeenschappen.

Er is een eerste basisinventarisatie gedaan van mogelijke projectideeën voor Noord-Nederland, waaronder voor Lauwersoog, Zoutkamp en Dokkumer Nieuwe Zijlen.

Straks en later

- Lauwersmeer: toekomstbestendigheid voor het Lauwersmeer valt wellicht te behalen via een strategie gericht op stapsgewijze toekomstbestendige beroepsvisserij, meer aandacht voor krab als streekproduct, verduurzaming van palingvisserij en verdere verduurzaming van de sector. Bij deze opgave is sprake van een relatie met de KRW-opgave en vispasseerbaarheid.
- Lauwersoog en Zoutkamp: het streven is behoud en ontwikkeling van toekomstbestendige visclusters. De visserijsector heeft zich in de toekomst ontwikkeld tot een duurzame vloot. De identiteit van de visserij is in de toekomst nog steeds zichtbaar en daarnaast te beleven in het Lauwersmeergebied.

Relatie met opgaven: (5) (6) (7) (11) (24)

THEMA 4 - RUIMTELIJKE KWALITEIT

Dit thema heeft betrekking op versterking van de landschappelijke kwaliteiten in het Lauwersmeergebied, met bijbehorende voorzieningen. Het onderwerp ruimtelijke kwaliteit is een van de opgaven bij de uitwerking van het Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog'. Ook versterking van het Dark Sky Park valt onder de noemer ruimtelijke kwaliteit.

Wat is schil en wat niet?

In de hiernavolgende opgave wordt in dit document voor het eerst gesproken over de schil rond het Lauwersmeer. Dit begrip zal hierna in nog een aantal opgaven terugkeren. Wat precies tot de schil kan worden gerekend, is niet eenvoudig te zeggen en op de gebiedskaart te markeren. Dat kan per opgave verschillen. Gaat het bijvoorbeeld om ecologische en hydrologische relaties die het Lauwersmeer heeft, dan strekt de schil zich uit tot diep in Drenthe en tot ver in de Waddenzee en zelfs daarbuiten. Betreft het fiets- en wandelrecreatie, dan gaat het eerder om een straal van enkele tientallen kilometers. En gaat het om de zoet-zoutverbinding in relatie tot landbouw, dan zijn alle landbouwgronden inbegrepen die daar vroeg of laat de effecten van ondervinden. Deze verschillen nemen echter niet de behoefte aan meer eenduidigheid weg. Daarom is de definitie van 'schil' een belangrijk onderwerp om met de Stuurgroep en gebiedspartijen nader over van gedachten te wisselen, bijvoorbeeld ook in relatie tot fondsen en subsidies.

OPGAVE 13: RUIMTELIJK ONTWIKKELINGSPLAN C.Q. LANDSCHAPSPLAN OPSTELLEN

Het Lauwersmeergebied staat bekend om zijn vogelrijkdom, de oude zeebodem met zijn slenken, water, bos, riet en zijn Dark Sky Park. Recreatie heeft een duidelijk dwarsverband met Natura 2000, omdat verstoring door mensen (natuurbelevers, waterrecreanten) soms belemmerend kan werken voor het behalen van Natura 2000-doelen. Ook het cultuurhistorisch landschap is van belang voor dit gebied. Op verschillende plekken rond het Lauwersmeer, zoals Ezumazijl, Dokkumer Nieuwe Zijlen, Oostmahorn en Zoutkamp, is de link met waterschapserfgoed en visserij duidelijk zichtbaar. Er liggen kansen om dit op onderdelen te versterken. Ook het huidige grootschalige open landbouwgebied is een sterk kenmerk van de schil rond het Lauwersmeergebied.

Omdat in dit relatief kleine gebied veel thema's en functies samenkomen en vanwege ontwikkelingen die nog op stapel staan, is het zinvol om een landschapsplan op te stellen. Integraliteit, balans en toekomstbestendigheid zijn daarbij het uitgangspunt. Veel aandacht gaat uit naar koppelkansen, maar ook naar mogelijke belangen- of functionele conflicten. Een belangrijk onderdeel van het landschapsplan is het leesbaar en ervaarbaar maken van het cultuurhistorisch

landschap. Daarnaast is het van belang om oog te hebben voor samenhang met de haven, en daarmee het Inspiratiedocument Lauwersoog.

Nu

In de afgelopen jaren is met het project Rondje Lauwersmeer de 43 kilometer lange wandel- en fietsroute rond het Lauwersmeer opgewaardeerd. Natuur en landschap zijn nu nog beter te beleven. Ook zijn toeristische overstappunten (TOP's) ingericht op verschillende plekken, waaronder in Esonstad, Dokkumer Nieuwe Zijlen, Zoutkamp en het Lauwersnest. Bij de TOP's is parkeergelegenheid en is actuele gebiedsinformatie beschikbaar.

Toch zijn er nog verschillende plekken in het gebied waar de landschappelijke kwaliteit kan worden versterkt. Het Lauwersmeergebied met zijn recreatieve infrastructuur is aangelegd in de jaren zestig en zeventig, in relatie tot de afsluiting van de Lauwerszee. Op verschillende plekken, zoals bij de strandjes bij Lauwersoog, het parkeerterrein bij Hoek van de Bant en de parkeerterreinen bij Suyderoogh, zijn de landschappelijke en ruimtelijke kwaliteit niet hoog, maar er is volop potentie voor verbetering. Ook landschapselementen rondom het Nationaal Park kunnen worden versterkt, zodat de schil aantrekkelijker wordt om te bezoeken. Er is al

een eerste inventarisatie van de aard en plaats van landschapselementen gemaakt.

Straks en later

Doel voor de toekomst is dat er duidelijke keuzes zijn gemaakt ten aanzien van investeringen in de versterking van ruimtelijke kwaliteit. Landschapselementen zijn dan verbeterd en toegevoegd en via recreatieve routes beleefbaar gemaakt. Om deze opgave gestalte te geven, is behoefte aan een landschapsonwikkelingsplan waarin onder andere aandacht is voor landschappelijke elementen in het gebied, cultuurhistorische elementen, ecologische waarden, recreatieve voorzieningen en energietransitie. Ook is het, gezien de voortgaande intensivering van recreatief gebruik, van groot belang om de huidige zonering tegen het licht te houden. Zonering is een thema in het Natura 2000-beheerplan en het 'Beleidsprogramma Nationale Parken 2024-2030'. Zonering houdt in dat verstoring wordt tegengegaan, dat natuurdoelen haalbaar worden gemaakt en dat er voor rustige plekken wordt gezorgd, maar ook dat natuur en landschap beleefbaar zijn. De verbinding van natuur met het omliggende landschap geeft de mogelijkheid om natuur en recreatie met elkaar in balans te brengen. Bezoekers kunnen dan ook in de omgeving van het Nationaal Park recreëren in een aantrekkelijk landschap. Via marketing en communicatie kan dit grotere gebied breder onder de aandacht worden gebracht. Er kan bijvoorbeeld worden ingezet op versterking van de relatie met het Rondje Lauwersmeer, met de omliggende dorpen en met recreatieve hotspots/plekken. Synergie tussen het Nationaal Park en het Defensie terrein Marnewaard is in dit verband zeer wenselijk.

Relatie met opgaven: (11) (14) (16) (21) (24)

OPGAVE 14: DARK SKY WADDENKUST

Het Lauwersmeergebied is sinds 2016 een Dark Sky Park. Deze status houdt in dat het een gebied is waar het donker is, waar de duisternis behouden blijft en waar bezoekers de duisternis kunnen beleven.

Nu

De huidige samenwerking met de wetenschap (het Kapteijn Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen) is waardevol en van belang om te behouden. In het gebied zijn verschillende voorzieningen gerealiseerd zoals hemelplatforms, een sterrenwacht en een duisterniswandeling bij het Lauwersnest. In de haven van Lauwersoog wordt gewerkt aan het 'Masterplan Donkerte Lauwersoog'.

Straks

Ambitie voor de kortere termijn is dat de duisternis in het Lauwersmeergebied is behouden en in bepaalde gebieden is verbeterd. Via monitoring zal dit goed te volgen zijn. Een belangrijk aspect is educatie, bijvoorbeeld via excursies in het gebied en informatievoorziening bij het Lauwersnest. De Duurzame Haven Lauwersoog wil samen met overheden, ondernemers en het Kapteijn Instituut een flinke lichtreductie in de haven voor elkaar zien te krijgen. Ook is het Kapteijn Instituut partner in het Interreg programma 'Darker Sky'. Samen met partners uit Frankrijk, België, Duitsland en Denemarken is een 4-jarig projectvoorstel toegekend om langs de Noordzee- en Waddenzeekust bij te dragen aan versterking van de waarde donkerte. Langs de gehele waddenkust loopt het programma 'Donkerte van de Wadden'. Dit programma zet zich in voor een groter bewustzijn van het belang van het donker en nodigt mensen uit om de unieke donkerte te beleven. Ook het aanwijzen en inrichten van locaties aan Friese zijde waar de duisternis het mooist te ervaren is, hoort erbij.

Later

In groter verband en op langere termijn kan worden gestreefd naar een Dark Sky Park Wadden. Het Lauwersmeergebied kan hierin bijdragen door samenwerking te zoeken langs de waddenkust en om huidige kennis in te brengen ten aanzien van het verkrijgen van deze status.

Relatie met opgaven: (13) (23) (24)

THEMA 5 - KENNIS DELEN EN ONTWIKKELEN

Voorlichting en educatie zijn belangrijke onderdelen van het Beleidsprogramma Nationale Parken 2024-2030. Aan deze activiteiten wordt met betrekking tot het Lauwersmeer op verschillende manieren, niveaus en plekken gestalte gegeven. Ook kennisontwikkeling krijgt een steeds belangrijker plaats.

OPGAVE 15: VOORLICHTING EDUCATIE EN WETENSCHAP

In 2023 is het twintig jaar geleden dat het Lauwersmeer door het Rijk werd aangewezen als Nationaal Park. Een van de hoofddoelstellingen was en is het verzorgen van communicatie en educatie over het Nationaal Park Lauwersmeer.

Nu

Via communicatie en educatie wordt gewerkt aan bewustwording en bekendheid van het gebied. Dat gebeurt in samenwerking met verschillende partijen: overheden, terreinbeheerders, ondernemers, bewoners en marketingorganisaties. In het activiteitencentrum Lauwersnest - het huis van het Nationaal Park - worden bezoekers ontvangen en wordt uitleg gegeven over het gebied. Staatsbosbeheer coördineert de Wetenschapsagenda, een samenwerkingsverband tussen diverse onderwijsinstellingen en stichtingen op het gebied van natuurbescherming. Onderwijs, wetenschap en praktijk komen hier samen. IVN Noord en Staatsbosbeheer verzorgen de educatie en voorlichting over het Nationaal Park Lauwersmeer. IVN en Staatsbosbeheer leggen hun activiteiten jaarlijks vast in Jaarplannen.

Straks en later

Begin 2024 werken Staatsbosbeheer, IVN en relevante partners samen aan een op het Nationaal Park Lauwersmeer toegesneden educatiestrategie, met als insteek een bijzondere ervaring waarin beleven, leren en bewustwording hand in hand gaan. Ook blijft het belangrijk om verbinding te zoeken met de omgeving - bewoners, jongeren, bedrijven, dorpsbelangen - bijvoorbeeld door middel van cursussen over gastheerschap. Voor de toekomst is het van belang dat het activiteitencentrum Lauwersnest de ontmoetingsplek voor het Nationaal Park blijft en dat deze functie verder wordt versterkt.

De huidige exploitatie kan niet zonder steun van de Stuurgroep Lauwersmeer. Verbreding van de Wetenschapsagenda, bijvoorbeeld met nieuwe thema's, wordt voor de komende jaren onderzocht en verder uitgewerkt. In 2025 opent in Lauwersoog het Wereld Erfgoed Centrum (WEC) Waddenzee. Aan de haven en dit WEC is bovendien een Ecocampus verbonden, als ontwikkelplaats voor vakmensen op mbo-, hbo- en wo-niveau en als plek voor (ecologische) kennisontwikkeling. Samenwerking tussen beide centra, gericht op wederzijdse versterking, is essentieel.

Relatie met opgaven: (16) (17) (24)

OPGAVE 16: DOORONTWIKKELING VAN LAUWERSNEST

Deze opgave heeft betrekking op verdere versterking van het Lauwersnest als vertrekpunt voor allerlei activiteiten op het gebied van natuurbeleving.

Nu

Professionalisering en verduurzaming van het Lauwersnest komen aan bod in het programma 'Lauwersmeer hijst de zeilen'. In dit kader wordt nu verkend welke verbeteringen wenselijk en realiseerbaar zijn. Het Lauwersnest fungeert als toeristisch overstappunt (TOP). In Esonstad, Dokkumer Nieuwe Zijlen en Zoutkamp zijn zulke TOP's eveneens te vinden. Bezoekers kunnen parkeren bij een TOP en er is actuele gebiedsinformatie beschikbaar.

Straks en later

Het Lauwersnest wordt getransformeerd tot een duurzaam gebouw: duurzaamheid op het gebied van energie, (regen)water, mogelijkheden voor dieren en biodiversiteit op het terrein. Om bezoekers te inspireren, is dat duurzame

karakter goed zichtbaar en ervaarbaar. Bij het Lauwersnest is kleinschalige horeca met een focus op streekproducten aanwezig. Vanuit het Lauwersnest starten routes voor verschillende doelgroepen en er wordt een aantrekkelijk aanbod van duurzame en groene activiteiten aangeboden. Door samenwerking met ondernemers uit de regio - denk aan verblijfsaccommodaties - wordt het toeristisch aanbod duurzaam versterkt.

De samenhang tussen de TOP's (zie onder 'nu') wordt versterkt. Het Lauwersnest en straks ook het WEC in Lauwersoog krijgen een uitgebreidere publieks- en activiteitenfunctie dan de andere TOP's. Het Lauwersnest, met zijn eigen focus op het Lauwersmeer, wordt in de planontwikkeling van het WEC geprofileerd als 'satelliet' van het WEC.

Relatie met opgaven: (13) (15) (17) (19) (23) (24)

THEMA 6 - DUURZAME ECONOMIE EN DUURZAAM TOERISME

Duurzame economie is een breed begrip. Het heeft betrekking op vrijwel alles wat de mens doet en ontwikkelt. Het strekt zich uit van energietransitie tot circulariteit en grond- en afvalstoffen, en van transport tot sociale en milieuaspecten. Duurzame economie is een thema in beleidsprogramma's van alle overheden en vrijwel elk bedrijf. In en rond de haven Lauwersoog worden, mede dankzij initiatieven van de Duurzame Havencoalitie Lauwersoog, substantiële stappen richting verduurzaming gezet. Goed om te beseffen is dat allerlei ontwikkelingen rond de energietransitie in het gebied, bijvoorbeeld de aanleg van windparken op zee, een intensivering van vervoersbewegingen en bijkomende infrastructuur met zich meebrengen. Een Duurzame Haven Lauwersoog valt of staat met een goede balans tussen duurzame recreatie en toerisme - economie - natuur - bedrijfsvoering in de haven.

Waar duurzame economie zich toespitst op het Lauwersmeergebied, zijn recreatie en toerisme de hoofdmoot. Op het gebied van duurzame recreatie en toerisme zijn de volgende ambities aan de orde:

- Een duurzaam aanbod in de breedste zin van het woord. We werken toe naar een sector die uitgaat van evenwicht tussen mens, natuur en economie. De sector biedt duurzaam werkgelegenheid voor bewoners, draagt bij aan natuur en biodiversiteit en vermindert afvalstoffen in de sector. Dit in lijn met het landelijke beleidsprogramma voor Nationale Parken.
- Het Lauwersnest wordt een perfecte uitvalsbasis voor natuurbeleving in het Nationaal Park Lauwersmeer en een fijne en duurzame plek om te verblijven.
- De specifieke elementen van het Lauwersmeer (Dark Sky en Vogelparadijs op vroegere zeebodem) zijn uniek te beleven zonder schade toe te brengen aan natuurwaarden.
- Het Lauwersmeer en de schil vormen een aantrekkelijk gebied voor watersport, met bijbehorende voorzieningen.
- Betere benutting van de recreatieve potentie van het gebied rondom het Nationaal Park, ook om de recreatieve druk uit de natuurkern te halen.
- Lauwersoog (met straks het Wereld Erfgoed Centrum) ontwikkelt zich verder als toeristische bestemming waar Lauwersmeer en Waddenzee elkaar ontmoeten; dit in lijn met het Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog'.
- Een aanbod van verblijfsaccommodaties dat past bij de vraag, schaal en uitstraling van het gebied. De schil rond het Nationaal Park vormt hierbij een interessant zoekgebied. Dit sluit aan bij de 'Strategische Visie Vrijtijdseconomie 2021-2030' van de provincie Groningen.

Integrale benadering van opgaven

De onder dit thema genoemde opgaven hangen vanuit verschillende invalshoeken met elkaar samen en dienen om die reden integraal te worden aangevlogen. Dat vloeit vooral voort uit het gegeven dat ontwikkelingen in Lauwersoog effect hebben op het Lauwersmeer. Wordt bijvoorbeeld het parkeervraagstuk rond de haven niet aangepakt, dan ontstaat grotere druk op het Lauwersmeergebied. Zeker met de komst van het Wereld Erfgoed Centrum Waddenzee is Lauwersoog de schakel in versterking van de beleefbaarheid van de relatie tussen Waddenzee en Lauwersmeer. Het gaat dan zowel over identiteit/karakter/ruimtelijke samenhang als over de recreatieve beleving en vermarkting van het geheel.

OPGAVE 17: MARKETINGPLAN OP BASIS VAN KERNKWALITEITEN

Insteek van een marketingplan moet zijn dat de kernkwaliteiten van het gebied - zoals Dark Sky en vogelparadijs op vroegere zeebodem - telkens het vertrekpunt zijn. Daarnaast is het belangrijk dat Fryslân en Groningen samen optrekken in de ontwikkeling en uitwerking van het marketingplan.

Nu

Via diverse kanalen (websites, facebook, X, regionale media) wordt het Lauwersmeergebied gepromoot. Verschillende lokale en regionale marketingorganisaties en gebiedspartijen zijn hierbij betrokken. De website van het Nationaal Park Lauwersmeer voorziet in uitleg over het gebied en een activiteitenagenda.

Straks en later

Doel van het marketingplan en -inspanningen is dat de bekendheid van het Lauwersmeergebied bij een breder publiek is toegenomen, onder andere dankzij een landelijke marketingcampagne waarin de kernkwaliteiten van het gebied voor het voetlicht zijn gebracht. Daarnaast worden campagnes ontwikkeld gericht op vergroting van de bekendheid van het omliggende gebied van het Nationaal Park, met zijn karakteristieke dorpen, cultuurhistorische elementen en routestructuren.

Relatie met opgaven: (15) (16) (18) (19) (21) (24)

OPGAVE 18: VERDUURZAMING VAN TOERISTISCH AANBOD

Nationale Parken zijn bij uitstek geschikte gebieden om te profileren als groene of duurzame bestemming waar de natuur centraal staat. Als recreatie en toerisme de natuur niet verstoren, is er ruimte voor ontwikkeling.

Nu

In het kader van het programma 'Lauwersmeer hijst de zeilen' (gesubsidieerd door LNV) wordt gewerkt aan een actieprogramma duurzaam toerisme. Duurzaam toerisme wordt in de breedste zin van het woord beschouwd: een sector die goed is voor mensen (plezier, natuurbeleving), natuur (weinig afvalstoffen, hergebruik materialen,

aandacht voor biodiversiteit bij recreatieve bedrijven en terreinen) en economie (duurzaam werkgelegenheid in de regio, in stand houden van voorzieningen).

Straks en later

In de komende jaren geven overheden, bedrijfsleven en bewoners samen uitvoering aan het actieprogramma duurzaam toerisme. Ambitie is om het Lauwersnest te laten fungeren als voorbeeldlocatie, onder andere door een combinatie van duurzaam gebouw, streekproducten en biodiversiteit op het terrein.

Relatie met opgaven: (17) (19) (20) (21) (22) (23)
(24)

OPGAVE 19: TOEVOEGEN VAN UNIEKE BELEVINGSCONCEPTEN AAN NATIONAAL PARK

Het ontwikkelde Paspoort Lauwersmeer geeft goed weer waar welke bijzondere kernkwaliteiten van het Lauwersmeer beleefbaar zijn.

Nu

Er lijkt in het natuurgebied weinig ruimte voor aanvullende toeristische belevingen. Op kleine en duurzame schaal zijn er wellicht nog mogelijkheden om unieke concepten toe te voegen waarmee de kernkwaliteiten Dark Sky en Vogelparadijs op vroegere zeebodem nog beter beleefbaar worden gemaakt, zonder deze waarden te schaden. In de schil rond het Nationaal Park zijn meer mogelijkheden voor toevoegingen.

Straks en later

Streven is om in het Lauwersmeergebied te komen tot belevingsconcepten rond de kernkwaliteiten die een bezoeker nergens anders aantreft.

Relatie met opgaven: (16) (17) (18) (21) (24)

▲ OPGAVE 20: LAUWERSMEER E.O. BLIJFT AANTREKKELIJK WATERSPORTGEBIED

Er is door de jaren heen flink geïnvesteerd in het aanbod voor de watersportsector. Dat is gedaan in de vorm van bijvoorbeeld aanlegsteigers,

vissteigers, marboeien en het project Sude. Momenteel wordt de sluis in Zoutkamp omgebouwd tot schutsluis.

Nu

Van belang is dat het huidige aanbod op orde blijft en dat in de schil rond het meer mogelijkheden voor de watersport worden ontwikkeld.

Straks en later

Ambitie voor de toekomst is dat de mogelijkheden voor ontwikkeling van watersport rond het Lauwersmeer (de Lauwers, Reitdiep, Husingokanaal) beter worden benut, waarmee het Lauwersmeergebied een aantrekkelijke plek blijft voor watersporters en de bestaande natuurdoelen niet onder druk komen te staan door bijvoorbeeld een toename van verstoring van broedvogels. Het is van belang om rekening te houden met het mogelijke effect van ingrepen in de waterhuishouding en natuurwaarden.

Relatie met opgaven: (3) (8) (9) (18) (22) (24)

OPGAVE 21: VERBETERING TOERISTISCH AANBOD IN SCHIL RONDOM NATIONAAL PARK

Deze opgave vloeit enerzijds voort uit de wens om de recreatieve druk op de natuurkern te verkleinen en kan anderzijds een impuls geven aan de economie en de leefbaarheid in het gebied.

Nu

Er is sprake van recreatieve druk op de natuur in Nationaal Park Lauwersmeer. Door de recreatieve potentie van het gebied rond het Nationaal Park beter te benutten, waardoor de druk om kwetsbare natuur kan afnemen, moet het haalbaar zijn om meer bezoekers in het gebied te verwelkomen.

Straks

Voor verschillende locaties zijn vanuit de omgeving wensen benoemd voor verbetering of aanvulling van recreatieve voorzieningen, bijvoorbeeld verbetering van vaarroutes Reitdiep en de Lauwers, wandelpaden, verblijfsaccommodaties, camperplekken, cultuurhistorie Dokkumer Nieuwe Zijlen. Het is

van belang dat dergelijke voorzieningen zinvol en zorgvuldig worden ingepast in het landschap: niet verstorend, recht doend aan ruimtelijke kwaliteit, inspelend op de daadwerkelijke gebruikersbehoefte en rekening houdend met andere functies, zoals landbouw.

Een mooie koppelkans is wellicht te vinden in de aanleg van fietspaden op dijken, met name de regionale keringen. Deze wens sluit aan bij meerdere opgaven in het gebied, maar verlangt wel een afweging waar het gaat om de balans natuur-recreatie-ruimtelijke kwaliteit. Ook valt te denken aan belevingsconcepten - denk aan waddenproducten, overnachtingen - die een raakvlak hebben met agrarische bedrijvigheid.

Later

In de schil rond het Nationaal Park zijn landschapselementen versterkt en beleefbaar gemaakt voor bezoekers. Een versterkte routestructuur maakt het gebied aantrekkelijker voor fietsers, wandelaars en watersporters. Door de natuur- en landschapswaarden en recreatieve mogelijkheden in de schil te versterken, kan de recreatieve druk over een groter gebied worden gespreid. Voor marketing is daarbij een belangrijke rol weggelegd.

Relatie met opgaven: (2) (11) (13) (17) (18) (19) (24)

OPGAVE 22: DUURZAME MOBILITEIT

Voor het Lauwersmeergebied is het van belang om met betrokken partijen in te zetten op mogelijkheden voor duurzame (toeristische) mobiliteit. Deze opgave is ook onderdeel van het Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog'.

Nu

Duurzame mobiliteit is dé sleutel tot vrijwel alle ontwikkelambities in het Lauwersmeergebied is. Hierover is onder gebiedspartijen brede consensus. Duurzame mobiliteit wordt steeds belangrijker; enerzijds vanwege de komst van het Wereld Erfgoed Centrum Waddenzee en parkeergelegenheid voor bezoekers die doorreizen naar Schiermonnikoog, anderzijds waar het om de reguliere bereikbaarheid voor

bedrijven en werkenden in Lauwersoog gaat. Vraagstukken en kansen hebben betrekking op oplaadgelegenheden, duurzaam (openbaar) vervoer en de verduurzaming van toeristische verhuurvoertuigen op land en water. Ook het stimuleren van bijvoorbeeld elektrisch varen en varen op waterstof is onderdeel van deze opgave.

Straks en later

Voor de toekomst zijn voldoende voorzieningen voor het opladen van elektrische auto's, elektrische vaartuigen en e-bikes van belang. Daarnaast kan middels een programma worden nagegaan of mobiliteit op een andere manier kan worden ingevuld. Minder autoverkeer, verbetering van OV op bepaalde plekken of inzetten op goede hubs - waar meerdere modaliteiten (trein, bus, auto) samenkomen - kunnen bijdragen aan verkleining van de parkeerdruk op Lauwersoog. Een aandachtspunt is dat in 2029 de verbindingen naar de Waddeneilanden opnieuw worden aanbesteed. Wat betekent dit voor de verbindingen op de wal?

Relatie met opgaven: (18) (20) (24)

OPGAVE 23: VEILIGHEID, TOEZICHT EN HANDHAVING

Nu

In verband met overlast, verstoring van natuur en verrommeling is behoefte aan versterking van toezicht en handhaving. Hier ligt een relatie met duurzame recreatie en toerisme en daarmee met duurzaam gastheerschap, onder andere vanuit het Lauwersnest.

Straks en later

Vanuit gastheerschap kan de (groeierende) bezoekersstroom worden begeleid in de beleving van de mooiste stukken natuur zonder dat dit tot verstoring van natuur en belevingswaarden leidt. Overigens valt bij de bezoekersstroom in kwantitatief opzicht een kanttekening te plaatsen: één wandelaar met een hond kan in kwetsbare natuur meer verstoring veroorzaken dan honderd fietsers.

Daarnaast zijn meer zichtbaarheid en een frequentere inzet van BOA's een middel om te

zorgen dat bezoekers attent worden gemaakt op recreatieve routes en gedragscodes die horen bij de waarden in een Natura 2000-gebied annex Nationaal Park. Andere aandachtspunten, zo leert de praktijk in andere afgelegen natuurgebieden in Nederland, zijn veiligheid en ondermijning. Denk aan dumping van drugsafval. Dit vraagstuk verlangt om een andere aanpak en inzet dan die van BOA's.

Relatie met opgaven: (14) (16) (18) (24)

OPGAVE 24: UITVOERINGSPLAN INSPIRATIEDOCUMENT 'NATUURLIJK LAUWERSOOG

In 2023 is het Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog' opgesteld. Onderdelen uit dit document kunnen leiden tot een uitvoeringsplan voor Lauwersoog. De drie lijnen 'Bereikbaar en veilig', 'Beleefbaar en aantrekkelijk', en 'bedrijven en verduurzamen' uit het Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog' zijn mogelijke onderdelen van het uitvoeringsplan.

Nu

Veel bezoekers van Lauwersoog, waarvan een groot deel doorreist naar Schiermonnikoog, komen in de huidige situatie met de auto. OV-verbindingen richting Lauwersoog en het Lauwersmeergebied zijn beperkt en hoofdzakelijk afgestemd op de dienstregeling van de boot naar Schiermonnikoog. De hoeveelheid auto's en diverse parkeerterreinen in Lauwersoog doen afbreuk aan de ruimtelijke kwaliteit. In 2025 wordt het Wereld Erfgoed Centrum Waddenzee geopend. Deze publiekstrekker brengt de behoefte aan uitbreiding van parkeervoorzieningen met zich mee. De netwerkcoalitie 'Duurzame Haven Lauwersoog' zet zich onder andere in voor energietransitie in de haven (richting fossielvrij en duurzaam varen), natuur in de haven, het Masterplan Donkerte Lauwersoog en de slibhub Lauwersoog (hoe kan slib uit de haven als grondstof dienen voor bijvoorbeeld dijkenbouw en bodemverbetering). De haven Lauwersoog en partners zijn zich bewust van de rol die Lauwersoog vervult als innovatieve voorloper en proeftuin voor andere waddenhavens in Nederland en daarbuiten.

Straks en later

Het Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog' zet in op:

- Bereikbaar en veilig: Lauwersoog is bereikbaar met de auto en openbaar vervoer, maar anders dan voorheen. De voetganger en fietser voelen zich veel meer welkom. De dijk is veiliger geworden en de auto is meer te gast, waar-door er meer een verblijfsplek ontstaat. Ook is het streven om de weg N361 veiliger in te richten.
- Beleefbaar en aantrekkelijk: om Lauwersoog aantrekkelijker te maken voor ondernemers, werknemers en recreanten is er behoefte aan meer ruimte voor voorzieningen en verblijfsrecreatie voor verschillende doelgroepen. Tegelijkertijd is er behoefte aan een duidelijke zonering van deze programma's, vanwege rust en ruimte, maar ook om een veilige werkomgeving te behouden, zonder dat er harde grenzen ontstaan.
- Bedrijven en verduurzamen: het gebied ontleent haar eigenheid mede aan de vele ondernemers in de haven en de ambitie om duurzaam te ondernemen. De kern-waarde 'bedrijven en verduurzamen' wordt in het Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog' vertaald naar ruimte voor ondernemerschap en nieuwe energie. De transitie van de visserijvloot naar een andere energievorm (zoals op dit moment waterstof) is een belangrijke opgave. Daarvoor wordt lokaal duurzame energie opgewekt en naar de haven getransporteerd. Herstructurering van de gronden in de haven is noodzakelijk om nu al lopende ontwikkelingen een plek te geven en om innovaties te versnellen. De binnenrand aan het Lauwersmeer biedt kansen voor ondernemers om in te spelen op de recreatieve ontwikkeling van het gebied. Het Wereld Erfgoed Centrum is hierin een belangrijke spil. Lauwersoog vertelt het verhaal van het UNESCO Werelderfgoed en fungeert als innovatielab voor verduurzaming.

Relatie met opgaven: (12) (13) (14) (15) (16) (17)
(18) (19) (20) (21) (22) (23)

LEGENDA

- gemaal
- sluis, stuw of dijkdoorgang
- wateraanvoer
- leefgebied en kinderkamer voor vis
- rondje Lauwersmeer
- waterkering
- toegangspoorten

THEMA 1 - WATERVEILIGHEID EN WATERKWANTITEIT

1. bescherming tegen overstroming vanuit de Waddenzee
2. bescherming tegen overstroming vanuit het Lauwersmeer
3. afvoer regionaal watersysteem op orde houden
4. zorgen voor voldoende zoetwater

THEMA 2 - WATERKWALITEIT EN NATUUR

5. vispasseerbaarheid
6. robuuste zoet-zoutovergang
7. uitbreiden openbaar meetnet chloride
8. openbaar meetnet bodemhydrologie - opschalen boeren meten water
9. herstellen rietoevers en slikkige platen
10. oeverafslag
11. tegengaan van vervuiling en exoten

tekst in blauw staat niet op de kaart   grijze iconen: is al aanwezig of reeds in ontwikkeling   roze iconen: opgave/wens

THEMA 3 - DUURZAME LANDBOUW EN VISSERIJ

- 10. zoetwaterlens - bewustwording vergroter
- 11. agrarisch natuurbeheer en landschapselementen
- 12. toekomstbestendige beroepsvisserij voor Lauwersmeer, Lauwersoog en Zoutkamp

THEMA 4 - RUIMTELIJKE KWALITEIT

- 13. ruimtelijk ontwikkelingsplan c.q. landschapsplan opstellen
- 14. Dark Sky Waddenkust

THEMA 5 - KENNIS DELEN EN ONTWIKKELEN

- 15. voorlichting, educatie en wetenschap
- 16. doorontwikkeling van Lauwersnest

THEMA 6 - DUURZAME ECONOMIE EN DUURZAAM TOERISME

- 17. marketingplan op basis van kernkwaliteiten
- 18. verduurzaming van toeristisch aanbod
- 19. toevoegen van unieke belevingsconcepten aan Nationaal Park
- 20. Lauwersmeer e.o. blijft aantrekkelijk watersportgebied
- 21. verbetering toeristisch aanbod in schil rondom Nationaal Park
- 22. duurzame mobiliteit
- 23. veiligheid, toezicht en handhaving
- 24. uitvoeringsplan Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog'

Agenda

OPGAVEN	relatie met...
THEMA 1 - WATERVEILIGHEID EN WATERKWANTITEIT	
1. bescherming tegen overstroming vanuit de Waddenzee	
2. bescherming tegen overstroming vanuit het Lauwersmeer	3
 3. afvoer regionaal watersysteem op orde houden	2, 5, 6, 7, 8, 20
 4. zorgen voor voldoende zoetwater	6, 9, 10
THEMA 2 - WATERKWALITEIT EN NATUUR	
5. vispasseerbaarheid	3, 6, 7, 12
 6. robuuste zoet-zoutovergang	3, 4, 5, 10, 12
 7. herstel rietoevers en slikkige platen	3, 5, 8, 12
 8. oeverafslag	3, 7, 20
 9. tegengaan van vervuiling en exoten	4, 20
THEMA 3 - DUURZAME LANDBOUW EN VISSERIJ	
10. zoetwaterlens - bewustwording vergroten	4, 6
 11. agrarisch natuurbeheer en landschapselementen	12, 13, 21
 12. toekomstbestendige beroepsvisserij voor Lauwersmeer, Lauwersoog en Zoutkamp	5, 6, 7, 11, 24
THEMA 4 - RUIMTELIJKE KWALITEIT	
 13. ruimtelijk ontwikkelingsplan c.q. landschapsplan opstellen	11, 14, 16, 21, 24
14. Dark Sky Waddenkust	13, 23, 24
THEMA 5 - KENNIS DELEN EN ONTWIKKELEN	
 15. voorlichting, educatie en wetenschap	16, 17, 24
16. Lauwersnest ontwikkelen tot volwaardige uitvalsbasis voor natuurbeleving	13, 15, 17, 19, 23, 24
THEMA 6 - DUURZAAM TOERISME EN DUURZAME ECONOMIE	
 17. marketingplan op basis van kernkwaliteiten	15, 16, 18, 19, 21, 24
18. verduurzaming van toeristisch aanbod	17, 19, 20, 21, 22, 23, 24
19. toevoegen van unieke belevingsconcepten aan Nationaal Park	16, 17, 18, 21, 24
20. Lauwersmeer e.o. blijft aantrekkelijk watersportgebied	3, 8, 9, 18, 22, 24
21. verbetering toeristisch aanbod in schil rondom Nationaal Park	2, 11, 13, 17, 18, 19, 24
22. duurzame mobiliteit	18, 20, 24
 23. veiligheid, toezicht en handhaving	14, 16, 18, 24
 24. uitvoeringsplan Inspiratiedocument 'Natuurlijk Lauwersoog'	12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23

WS	Waterschappen: Wetterskip Fryslân en Noorderzijlvest
GR	Provincie Groningen
FR	Provincie Fryslân
RWS-W	Rijkswaterstaat - Waddenzee
RWS-E	Rijkswaterstaat - verbinding eilanden
SBB	Staatsbosbeheer
RIJK	Rijksoverheid
HL	Gemeente Het Hogeland
NF	Gemeente Noardeast-Fryslân
SG	Stuurgroep
M	Markt/ondernemers
LS	Landbouwsector
VS	Visserijsector

	wie?
	WS
	WS
	WS
	WS + (LS)
	WS + GR + FR + (RWS-W)
	WS + GR + FR + (RWS-W)
	GR + (SBB)
	GR + (SBB)
	GR
	WS + GR + FR + (LS)
	GR + FR
	RIJK + (VS)
	GR + FR + HL + NF
	GR
	SBB + IVN + WEC
	SBB
	GR + FR + HL + NF
	GR + FR + HL + NF + SBB
	SG + M
	SG + M
	GR + FR + HL + NF
	GR + FR + HL + NF + M + RWS-E
	SG
	SG + M

